

УДК [343.62(477.83/.86-055.2):347.955(477.83–25)] “185/190”

**(НЕ)БАЖАНЕ МАТЕРИНСТВО: ЖІНКИ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ДІТЕЙ
У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
(за матеріалами Крайового суду Львова)**

Іванна ЧЕРЧОВИЧ

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026, Україна, тел. (032) 270-70-22*

У статті проаналізовано кримінальні справи проти жінок, котрі були обвинувачені у дітовбивствах, підкиданні дітей та абортів, що їх розглядав Крайовий суд Львова у 1865–1905 рр. Більшість обвинувачених були молодими незаміжніми особами, що утримувалися найманою службою. Найпоширенішими мотивами вчинених злочинів вони називали матеріальні труднощі, неможливість знайти роботу з дитиною та пов'язаний зі статусом незаміжньої матері сором. Позиція чоловіків – батьків незаконнонароджених дітей, що ставали жертвами вбивств, була опосередкована. Ґрунтовніше зацікавлення особою батька дитини у слідства виникало тоді, коли обвинувачена жінка свідчила про його заохочення чи намовляння позбутися небажаної вагітності чи народженого немовляти. Вироки суду були дуже різними – від повного виправдання оскаржених до засудження їх на кілька років в'язниці – та, найочевидніше, залежали від обставин кожної конкретної справи.

Ключові слова: гендерна історія, історія злочинів проти дітей, історія жінок у Галичині, Крайовий суд у Львові, Східна Галичина.

У сучасній українській історіографії теми, присвячені людям маргінесу у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., і злочинцям зокрема, лише зараз стають популярними¹. Натомість західноєвропейська та американська історичні науки у вивченні кримінального життя минулого і безпосередньо його жіночих практик мають чималі напрацювання². Частково ситуацію вітчизняної “непопулярності” таких тем пояснюють джерела. До ризиків роботи з кримінальною документацією належать фрагментарність збережених документів, можлива односторонність їх висвітлення. Попри це такі матеріали є цінним джерелом у вивченні повсякдення тієї категорії населення, котра в історії, звично, взагалі позбавлена власної нарації. Протоколи допитів стають чи не єдиними писемними свідченнями їхніх версій подій (навіть попри те, що були написані за посередництва слідчого), своїх вчинків і, загалом, власного життя, оскільки слідчий інтерес нерідко потребував від підсудних докладних автобіографічних розповідей. Відтворити ж приблизний *background* їхнього звичного побуту дають можливість

¹ Популярний виклад “злочинної” історії Львова від давнини і до початку ХХ ст. див.: Козицький А., Білостоцький С. *Кримінальний світ старого Львова*. – Львів, 2001.

² До прикладу: Emsley С. *Crime and Society in England 1750–1900*. – London, 2010; D’Cruze S., Jackson L. *Women, crime and justice in England since 1660. Gender and history*. – Basingstoke: Macmillan, 2009; Arnot M., Osborne С. *Gender and crime in modern Europe*. – London: UCL Press, 1999; Shapiro A-L. *Breaking the codes: female criminality in fin-de-siècle Paris*. – Stanford: Stanford University Press, 1996; Jackson M. *New-born child murder. Women, illegitimacy and the courts in eighteen-century England*. – New York, 1996.

розповіді свідків; свідоцтва маєтку і моральності, видавані уповноваженими органами з місця їхнього народження чи проживання; метрики або інші документи парафіяльного уряду церкви, вірними якої вони були; часом – додані до справ матеріали особистого листування (останні, щоправда, були великою рідкістю). У вивченні “жіночої історії” такі документи стають свідченнями множинності їхніх життєвих досвідів. Жінки у якості злочинців контрастують зі звично приписуваним їм образом жертви чи об’єкта чужої дії загалом, а це дозволяє поглянути на їхнє минуле з нових точок зору³.

Серед усіх злочинців у Галичині станом на 1900 р. жінок було близько 14 %⁴. У кримінальних справах вони фігурували з різних причин: від образ і неправдивих свідчень до крадіжок, побиттів і вбивств. У співвідношенні до цих справ існувала й чимала категорія типово “жіночих” злочинів, тобто таких, у яких обвинувачувалися, як правило, лише жінки, а саме: дітовбивство, підкидання дітей⁵ та аборт*. Спільною рисою останніх була умова материнства чи радше відмова від нього, що й провокувала злочин. У цій статті здійснена спроба окреслити найпоширеніші мотиви вчинених жінками злочинів проти власних дітей, обставини їх скоєння та винесені вироки. Аналіз жіночого кримінального досвіду здійснений на основі справ, які розглядав Крайовий суд Львова у період 1865–1905 рр.* Більшість їхніх фігуранток походили з близьких до Львова місцевостей – сіл і містечок, що належать до сучасної Львівської області.

Обвинувачені та їхні діти. Ким вони були?

Більшість обвинувачених жінок були молодими, незаміжніми особами, середній вік яких не перевищував 25 років**. Великою рідкістю серед них було вміння писати чи читати***. Розпочате розслідування, як правило, було їхнім першим кримінальним досвідом****. Джерелами матеріального утримання вони найчастіше називали найману службу – як служниця, помічниця у господарстві, кухарка чи мамка-годувальниця. Менш поширеною на питання утримання була відповідь “при родичах” (батькові, матері, братові та ін.). Її, як правило, зазначали наймолодші фігурантки кримінальних

³ D’Cruze S., Jackson L. *Women, crime and justice in England since 1660...* – P. 25.

⁴ Жінок, які вчинили злочин, у 1900 р. було 13,57 % (або 1 187 осіб), проступок – 14,10 % (або 485 осіб від загальної кількості). Детальніше див.: *Podręcznik statystyki Galicji / pod red. T. Pilata.* – T. 8, cz. 2. – Lwów, 1908. – S. 326.

⁵ Поодиноким обвинуваченням чоловіка у такому злочині була справа 1891 р. проти Антонія Гукевича, котрий покинув свою нешлюбну дитину на дорозі біля Високого замку у Львові. За цей вчинок чоловіка покарали п’ятьма місяцями арешту з постом шотигня. Детальніше див.: Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАІЛ), ф. 152 (Крайовий суд, м. Львів), оп. 2, спр. 16 407, арк. 1–9.

* Поширеними серед жінок були також кримінальні справи, пов’язані з недбайливим ставленням до материнських чи опікунських обов’язків, що спричиняли смерть дитини. Обвинувачення чоловіків у таких злочинах теж траплялися, однак рідше. Оскаржені, як правило, провокували нещасні випадки своїх малолітніх дітей (чи взятих на виховання) через власну заклопотаність та необережність. Щодо справ про аборти, то в них імена обвинувачених чоловіків теж фігурували як людей, котрі намовляли або сприяли вчиненню абортів.

* Узагальнення здійснені на основі 77 кримінальних проваджень. Кількість без урахування справ про нещасні випадки, що трапилися з дітьми із провини їхніх батьків чи опікунів, які в описі фонду зберігання нерідко позначені як дітовбивства, але фактично такими не були.

** Середній вік обвинувачених у проаналізованих справах про дітовбивство і підкидання дітей становив – 25,5 років.

*** Таке вміння було зазначено лише у 5-ти випадках із проаналізованих 72-ох кримінальних справ про дітовбивство та підкидання дітей.

**** Наявність попередніх судимостей була вписана лише у 4-ох справах. Стосувалися вони, як правило, крадіжок.

проваджень. Наступною була категорія жінок, котрі називали себе “сільськими господарями” чи “виробницями”^{*****} при господарстві родичів. Так себе забезпечували, до прикладу, Парашка Возняк і Марія Калитовська, справи яких кримінальний відділ Крайового суду Львова розглядав у 1890 р. Спільною рисою цих двох історій було те, що обидві жінки мешкали з сім'ями своїх одружених сестер і завагітніли від власних швагрів. 30-річна незаміжня Марія Калитовська батьком свого померлого немовляти називала чоловіка своєї сестри Ілька Баландюка, який “перед 10 роками пристав до ґрунту сестри” (чоловік, до слова, факту статевих стосунків із підсудною не заперечував, однак дитину своєю не вважав)⁶. 25-річна вдова Парашка Возняк також наполягала на тому, що незаконнонароджену дитину народила від свого швагра Миколая (у справі прізвища чоловіка, як і його свідчень, не було). Причинами, що спонукали тримати вагітність у таємниці, а потім і позбутися дітей, окрім сорому, ці жінки називали страх бути вигнаною з дому⁷. Коли брати до уваги той факт, що обидві заробляли на життя заняттям на господарстві не власному (у кращому випадку спільному з одруженими сестрами) і не володіли іншими засобами матеріального забезпечення, не дивно, що страх такої перспективи для них був суттєвим.

Поодинокую справою жінки, яка джерелом власного утримання визнала заняття проституцією, було кримінальне провадження проти 19-річної Салі Гохберг, обвинуваченої у злочині вбивства своєї дитини. Не маючи змоги платити за утримання незаконнонародженого сина на ім'я Янхель, жінка залишила дитину на вулиці, де її знайшов жовнір поліції. Оскільки був кінець січня, немовля замерзло. Вироком суду вона була покарана п'ятьма роками тяжкого ув'язнення, ускладненого одноденним постом щотижня. Розповідаючи свою історію, Саля засвідчила, що почала самотійно заробляти з 12-ти років як служниця, однак два місяці перед обвинуваченням, зважаючи на складне матеріальне становище, “дала себе схилити іншим дівчатам і віддалася проституції” в закладі Маркуса Іхра [Ihr] за адресою: вул. Божніча, 17 у Львові. Дитину, котрій на час смерті було декілька місяців, народила від сина власника господарства біля Бібрки, у якого служила попередньо. Покинувши це місце праці, прийшла до Львова і через два місяці народила сина. Віддала його на виховання Рифці Варбель до Яворова, сама найнялася на інше місце служби і зі свого щомісячного заробітку платила годувальниці дитини 3 флорини. За якийсь час Саля втратила роботу на службі і не змогла більше оплачувати послуги годувальниці, яка через це принесла їй дитину назад до Львова. Після безрезультатних пошуків нової мамки

***** *Wyrobnica* – з польської мови, якою велася досліджувана документація, – особа, що наймається для виконання різного роду фізичних робіт.

⁶ За свідченнями Марії, сказавши Ількові про вагітність, у відповідь вона почула: “Де го хочеш неси – аби я по тобі нич не видів, бо я тя буду бив, вуха повідриваю”. Ілько, натомість, заперечував те, що намовляв обвинувачену до дітовбивства, додаючи, що “був би не проти її дитину прийняти і виховувати”. Марія до останнього приховувала свою вагітність, і коли прийшов час народжувати, нікого на допомогу не покликала. Дитину народила, за її зізнанням, “в болоті”, власноруч відрізавши пуповину і не дивлячись на те, чи немовля живе, чи мертво, залишила його в багнюці. Попри те, що лікарі, котрі робили експертизу тіла немовляти, наполягали, що дитина народилася здоровою і померла від удущення, вирок суду був виправдальний (ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 16 149, арк. 3 зв.).

⁷ Обвинувачена Парашка Возняк також народжувала в таємниці від інших мешканців дому. Почувши перейми, жінка пішла на горище. За її свідченнями, пологи були дуже складними (зважаючи на наявність у жінки двох дітей від першого шлюбу, можна припустити, що певним досвідом цієї процедури вона володіла). Жінка кілька разів втрачала свідомість, і коли востаннє прокинулася, побачила новонароджену дитину мертвою у себе під правою ногою. На думку лікарів, немовля народилося живим і померло через удущення. Вироком суду Парашка Возняк була покарана одним роком тяжкого ув'язнення, ускладненого одноденним постом кожні два тижні. Детальніше див.: Там само, спр. 16 148, арк. 1–12.

жінка покинула сина на вулиці, за її свідченнями, “в людному місці”, сподіваючись, що його хтось знайде і врятує, однак цього не сталося⁸.

Цікаво, що ім'я батька дитини у справах підсудних жінок могло взагалі не згадуватися, хоча його відмова утримувати дитину чи принаймні допомагати у цьому, могла бути одним із мотивів вчинених жінками злочинів⁹. Як у трактуванні більшості суспільства, так і згідно з офіційним законодавством – незаконнонароджені діти були такими, які більшою мірою належали своїм матерям, аніж батькам. Австрійське право визначало, що шлюбною є “дитина народжена по упливі 6 місяців від одруження матери, або перед упливом 10 місяців по розв'язанню подружжя, а вітцем его вважається чоловік, що в критичнім часі був одружений з матерію дитини”¹⁰. Дітей, народжених поза цими межами, відповідно до закону, вважали “неправедними”. Параграф 165 австрійського Цивільного кодексу стверджував, що позашлюбні діти повинні мати прізвище матері та не можуть користуватися однаковими правами зі шлюбними дітьми, зокрема правом на сімейний титул батька, його соціальні привілеї і спадщину¹¹. Правodawці поступово намагалися хоча б мінімально забезпечити права матерів позашлюбних дітей. Про це, зокрема, свідчили параграфи Цивільного кодексу, що зобов'язували батька “звернути матері видатки на злоги та видатки на удержання її на перші шість тижнів після злогів” (§ 167) і “покрити видатки на виживлення дитини” (§ 169)¹². Однак, як свідчать проаналізовані джерела, на практиці ці норми не завжди працювали.

У кримінальних провадженнях, що стали предметом цього дослідження, поява дитини поза шлюбом (яка згодом спричинилася до вчинення злочину) трактувалася, передусім, у площині відповідальності жінки. Роль чоловіка-батька була опосередкована. Про це свідчить не лише можливість не згадувати його ім'я у справі, а й характер наданої ним інформації тоді, коли його особа суду все ж була відома. Вказані обвинуваченими жінками батьки померлих дітей нерідко у наданих свідченнях заперечували своє батьківство, принагідно називаючи інших чоловіків, які могли ними бути. Невизнане батьківство, до прикладу, мало місце у справах Марії Шутек, Фрейди Ратнер, Єви Радзимінської, Анни Березяк, Гануськи Стадницької, Катєжини Вергун, Катєрини Іванишин та ін. При цьому більшість із цих чоловіків не заперечували факту існування статевих стосунків з підсудними, але, за їхніми твердженнями, сексуальний досвід їхніх партнерок лише ними не обмежувався.

⁸ Детальніше див.: ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 17 399 [1895 р.], арк. 1–79.

⁹ Показовим прикладом у цьому контексті може бути судове провадження за злочин підкидання дитини проти Катєжини Хець, що розпочалося за скаргою Міхала Бояковського – батька її незаконнонародженої дитини, яку жінка залишила біля дому, де Бояковський служив помічником купця. Пара познайомилася на службі в пекаря Гілліха на вулиці Пекарській у Львові. За якийсь час жінка змушена була покинути роботу, винайняла помешкання і народила сина. Після пологів прийшла до Бояковського зі словами: “Видиш, маю дитину і та дитина є твоїм сином, ту його масш”. На це чоловік відповів, що дитину потрібно віднести до сиротинця. Катєжина почала вимагати гроші на утримання сина. За свідченнями Міхала, грошей він не мав, натомість пообіцяв, що по можливості буде допомагати. Через кілька днів після цієї розмови жінка принесла немовля під дім служби Бояковського і там його залишила. Чоловік забрав сина і відніс до магістрату, за що заплатив 15 золотих ринських, а після того звернувся до поліції з відповідною скаргою. Жінку подали в розшук. Чим закінчилася справа, невідомо, однак сам факт розпочатого кримінального провадження проти матері, яка залишила дитину її ж батькові, був показовим. Детальніше див.: Там само, спр. 14 003 [1869–1871 рр.], арк. 1–22.

¹⁰ Дністрянський С. *Правне відношення родичів до дітей*. – Львів, 1906. – С. 2–3.

¹¹ *Цивільне право* / видав С. Дністрянський. – Відень, 1919. – Т. 1. – С. 56.

¹² Там само. – С. 56–58.

Слідство робило спроби розібратися, на чиєму боці правда, однак не вважало це обов'язковим чи першочерговим завданням. Наприклад, обвинувачена у дітовбивстві Катерина Іванишин батьком свого незаконнонародженого немовляти називала Яська Філюся, з яким два роки підтримувала любовні стосунки і котрий, з її слів, неодноразово обіцяв, що з нею одружиться. Чоловік свій зв'язок із підсудною підтверджував, однак народжену дитину не вважав своєю, перелічивши прізвища п'ятьох можливих претендентів на батьківство. Усі вони у справі фігурували свідками і заперечили будь-які стосунки з підсудною¹³.

Грунтовніше зацікавлення особою батька дитини виникало у випадку, коли обвинувачена жінка свідчила про заохочення чи намовляння ним позбутися небажаної вагітності чи народженого немовляти. Якщо факт такого заохочення у суді вдавалося підтвердити, цього чоловіка також могли оскаржити і він поставав перед загрозою певного покарання. Наприклад, це трапилося у справі Гануськи Стадницької. Названий нею батько дитини Федько Стадницький*, за свідченням жінки, намовляв її позбутися плоду їхнього позашлюбного зв'язку словами: “забий або задуши ту дитину, нащо будеш ходила з таким страхачем”, а також бив її вагітною. З приводу такого побиття жінка напередодні зверталася до суду. Відтак, якщо на початку справи Федько фігурував лише у якості свідка, у процесі судового провадження він став підозрюваним у причетності до скоєння злочину. Довести таку причетність було складно й у цьому конкретному випадку, очевидно, не вдалося¹⁴. Винятковим у цьому плані можна вважати кримінальне провадження у злочині дітовбивства проти Катерини Кишак та Івана Онишкевича. Факт намовляння чоловіком до злочину, на який вказувала обвинувачена Катерина, суд визнав і засудив Івана на три роки тяжкого ув'язнення з постом, що було в кілька разів суворішим покаранням від того, яке він призначив для жінки (Катерину засудили на 5 місяців арешту з постом кожні 14 днів)¹⁵.

А втім, позиція чоловіка-батька у справах дітовбивства могла стати пом'якшуючою обставиною і певним чином впливати на призначені жінкам покарання. Як свідчать проаналізовані кримінальні провадження, часто суд виносив вирок, беручи до уваги: поведінку батька дитини (чи знав він про вагітність, чи визнавав дитину, чи допомагав її утримувати тощо), додані до справ свідоцтва моральності, а також розповіді свідків на тему честі/чесності обвинуваченої жінки, особливо у її відносинах із чоловіками (головно, тут йшлося про кількість сексуальних партнерів і попередній досвід статевого життя обвинуваченої). Надана свідками (серед яких найчастіше фігурували родичі підсудної, сусіди і роботодавці) інформація створювала необхідну суду картину життя такої жінки, на основі якої він визначав передумови і мотиви злочину та корегував суворість покарання.

Наприклад, у справі Анни Лабик, обвинуваченої у вбивстві одного з незаконнонароджених нею двійнят, призначений термін покарання (4 місяці тяжкого ув'язнення), – за фактичне визнання того, що свою доньку вона через два тижні після народження “кинула до туалету”, – на тлі інших судових вироків був досить лояльним. Батько дитини, за її свідченнями, знав про вагітність, “але не хвилювався про те, що

¹³ Детальніше див.: ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 20 666 [1901–1902 pp.], арк. 1–103.

* Ймовірно, що вони з підсудною були однофамільцями, оскільки про жодні родинні зв'язки між ними у справі не згадано.

¹⁴ Федько Стадницький факт існування статевої стосунків з підсудною визнавав, однак своє заохочення до вбивства дитини заперечував. Вироку у справі не було. Детальніше див.: ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 21 620 [1903 p.], арк. 1–156.

¹⁵ Там само, спр. 18 159 [1897 p.], арк. 84 зв.

буде далі”, згодом взагалі зник, тому вона його “знайти не може”¹⁶. Працедавиця жінки (Анна працювала мамкою-годувальницею) надала суду позитивну характеристику обвинуваченій, а також засвідчила, що “не зауважила того, щоб коли-небудь до неї приходили”¹⁷, натякаючи на можливих кавалерів. Показовим серед іншого у цій справі був і вибір дитини, якої мати вирішила позбутися. Із народжених нею двійнят – хлопчика і дівчинки – обрала саме дівчинку, пояснюючи це такими словами: “Вибрала дівчинку, бо хлопця ліпше любила і міркувала, що хлопець легше дасть собі раду на світі”¹⁸. На вирок суду в цій справі могла вплинути й обставина народження одразу двох дітей, відтак подвійні матеріальні труднощі їх утримання, які виникали перед самотньою матір’ю, а також те, що жінка не вбила одразу обох дітей – отже, керувалася не стільки бажанням позбутися дітей як доказу свого позашлюбного зв’язку, як логікою збереження життя тій дитині, котрій, на її думку, було б легше вижити.

Обвинувачень у вчиненні абортів серед зазначених “жіночих” кримінальних справ було найменше. Малоімовірно, що цей факт вказує на рідкість таких практик, радше свідчить про поодинокість їх ширшого розголосу і як результат – складність потрапити у поле зору контролюючих органів. На лаві підсудних у таких справах обвинувачена жінка нерідко опинялася разом з акушеркою, що робила процедуру¹⁹. Далекі від гігієнічних умов її проведення провокували інфекції, що змушували жінок звертатися за допомогою до лікарень, де й викривався факт абортів. Непоодинокими були і летальні випадки. У 1905 р. від зараження крові та гарячки у лікарні померла служниця Катєжина Слodka, перед тим встигнувши розповісти своїй подрузі про те, що декілька днів перед тим вона зробила аборт. Процедуру провела акушерка, що мешкала на вулиці Вірменській у Львові. Розпочате кримінальне провадження з’ясувало, що цією акушеркою була Клара Вейшар. Операцію жінка здійснила за допомогою твердого каучукового катетера, який – зі свідчень лікарів-консультантів справи – “є знаряддям відомим і уживаним акушерками в злочинних цілях абортів”²⁰. Свою вину Клара не визнавала, відтак справа доповнювалася новими подробицями, зокрема щодо нелегальної акушерської практики у місті. З її свідчень, на одній лише вулиці Вірменській у цей період мешкало 8 акушерок. Таку статистику К. Вейшар подала в контексті тези, що процедуру абортів постраждалій могла зробити будь-яка з цих жінок, а не лише вона*.

Мотиви та умови вчинення злочинів.

Найчастіше злочини проти своїх дітей обвинувачені жінки обґрунтовували браком коштів на їх утримання, відсутністю власного помешкання і можливості праці з дитиною; пов’язаним із такими обставинами страхом за майбутнє, відчуттям сорому і жалю²¹. Ось як пояснювала вбивство своєї незаконнонародженої дворічної доньки

¹⁶ Федько Стадницький факт існування статевих стосунків з підсудною визнавав, однак своє захоплення до вбивства дитини заперечував. Вироку у справі не було. Детальніше див.: ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 16 946 [1894 р.], арк. 10.

¹⁷ Там само, арк. 11.

¹⁸ Там само, арк. 9.

¹⁹ Там само, спр. 16 697 [1893 р.], арк. 1–14; спр. 21 178 [1902 р.], арк. 1–95.

²⁰ Там само, спр. 22 477 [1905–1906 рр.], арк. 139.

* Попри апеляції Клара була визнана винною у тому, що стала співучасницею злочину абортів, і засуджена на чотири місяці тяжкого ув’язнення з постом шоттижня.

²¹ Відчуттям жалю та образи мотивувала свій вчинок Марія Шутек зі Знесіння, котра у 1871 р. була засуджена на чотири роки тяжкого ув’язнення за вбивство своєї доньки. Дитина, за її свідченнями, була другим спільним малям обвинуваченої та її коханця Петра Кошулинського. Чоловік першу дитину визнавав,

20-річна служниця Варвара Сенюк: “До того страшного злочину мене підштовхнув розпач, що, будучи в службі, не матиму змоги дати утримання дитині і сама з труднощами разом з дитиною знайду де-небудь службу. В тому розпачі не бачила іншого виходу, як тільки того, аби позбутися дитини, і думку цю тут же вчинила, хочаби принаймні себе від нужди вберегти”²². Безпосередньо передумовою дітвобствства ставала також відмова рідних прийняти дитину на виховання або неможливість сплачувати за цю послугу жінкам, які займалися доглядом таких дітей. Як свідчать матеріали судових справ, такий спосіб заробітку обирало чимало селянок з-під Львова (чи менших містечок), які брали на виховання за оплату незаконнонароджених дітей міських робітниць. У середньому сума такого утримання жінці обходилася у 3–4 золотих ринських на місяць, що становило значну частину її заробітку²³.

Неможливість або складність заробити кошти на утримання дитини нерідко й провокувала вчинення злочину. Кримінальна справа згаданої Варвари Сенюк – один із показових прикладів. Жінка народила доньку Анну від Павла Васька – сина власника господарства, у якому вона працювала раніше. На час скоєння злочину чоловік служив жовніром 4-го полку уланів у Кракові і матеріально не допомагав²⁴. Варвара віддала дитину на виховання своїй матері Марині Сенюк. За це платила їй гроші – 14 корон щомісяця (ця сума становила увесь місячний заробіток обвинуваченої). Підтверджував факт такої оплати і її роботодавець – міський лікар у Кристинополі Фенерштейн, оскільки саме мати забирала зароблені гроші. Після втрати посади Варвара не змогла сплачувати за утримання дитини, відтак мати наказала її забрати. По дорозі до міста, у якому жінка мала намір знайти нове місце служби, вона вирішила позбутися дитини. Вчинення злочину описувала так: “...Я дійшла до берега Солокії, взяла дитину на руки, наблизилася до ріки, нахилилися з дитиною до води і пустила її на воду, а тоді з плачем із того місця втекла”²⁵. Суд її виправдав.

Жінки, обвинувачені у підкиданні дітей, також найчастіше мотивували свої вчинки економічною скрутою. Іоанна Хлюпка зі Львова покинула нешлюбного сина на ім'я Мар'ян на порозі дому своєї матері Вікторії Хлюпки, попередньо написавши

другу, однак, не вважав своєю, зрікся її і подався на роботу до Львова “з іншою дівчиною”. Вигнана з дому вітчима, у якого, до слова, вже виховувалася одна дитина обвинуваченої, жінка з немовлям пішла до Львова на попередньо знайдену посаду мамки-годувальниці. Однак, прийшовши до міста, виявила, що вакансія вже не актуальна. Не маючи куди повертатися, Марія вчинила злочин, описуючи його так: “Пішла отже до кам'яниці в Ринку, [...] сіла в сінях на сходах і, хочаби дати дитині груди, приклала дитину до грудей і тримала її, – не сильно, – півгодини при грудях. А коли її потім від грудей відлучила, була вже нежива” (ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 14 013 [1870–1871 pp.], арк. 4.

²² Там само, спр. 20 645 [1901 p.], арк. 5.

²³ Такі висновки можна робити із проведеного у 1898 р. анкетування львівських робітниць, результати якого опублікувала газета “*Dziennik Polski*” в окремій серії статей під назвою “*Ankieta w sprawie robotnic chrześcijańskich*”. За її даними, місячний дохід опитаних робітниць (швачок, гаптувальниць, виробничниць рукавичок, прачок, прасувальниць, працівниць друкарень і палітурних цехів, рознощиць газет і робітниць на будівництві) склав не більше 20 золотих ринських. У поле зору “*Ankiety*” служниці, на жаль, не потрапили, однак можна припустити, що їхні заробітки не були істотно більшими. Крім того, вагомим ризиком роботи на службі була її нестабільність. Детальніше див.: Кроніка. *Ankieta w sprawie robotnic chrześcijańskich // Dziennik Polski*. – 1898. – № 116, 118, 122, 125, 131, 132, 140.

²⁴ Замість сина свідчив його батько Василь Васько. Він стверджував, що у суді вперше почув про те, що його син Павло був батьком нешлюбної дитини Варвари. При цьому зазначав, що трирічна служба Варвари у нього не була бездоганною, оскільки служниця “волочилася по ночах”. Натомість свідчення моральності жінки свідчило про протилежне. За цим документом Варвара “поводилася увесь час морально і бездоганно, а принаймні нічого злого о ній ані на фільварку, ані в селі не говорили” (ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 20 645, арк. 37).

²⁵ Там само, арк. 12 зв.

записку зі словами: “Ласкава мамо, нехай мама прийме ту дитину на два тижні, а я піду на службу і потім заберу ту дитину і дам на село”²⁶. Мати, очевидно, не хотіла чи не могла цього зробити та оскаржила доньку в суді. За свій вчинок Іоанна була покарана 4-ма місяцями арешту. Натомість виправдальним був вирок у справі іншої оскарженої в підкиданні дитини жінки, Марії Стояновської, при тому, що свого незаконнонародженого сина Мечислава вона залишила не під дверима родичів, а на одній із вулиць Львова – у полі поблизу школи імені В. Зіморовича. “Три рази я клала дитину на землю, – свідчила підсудна, – і підбирала її назад, не наважуючись його [сина – І. Ч.] залишити. Лише за четвертим разом поклала дитину при дорозі на землі, а сама сховалася в ячмені, маючи на меті обов’язково побачити, що з ним буде”²⁷. Після того, як дитину забрали якісь перехожі, жінка втекла.

На виправдальний вирок міг вплинути той факт, що попередньо обвинувачена робила спробу віддати дитину до спеціалізованого закладу для дітей, що знаходився у Львові на вул. Паулінів, однак почула від “якоїсь жінки”, що там немовлят не приймають. Згаданий заклад для самотніх матерів і дітей, яких покинули, під назвою “Dziesięćka Jezus”²⁸ справді на цій вулиці існував, і ймовірно, що новонароджених без матерів і справді там не приймали. Про це, зокрема, свідчить справа іншої обвинуваченої у підкиданні дитини жінки, Корнелі Матишевської, котра свою двомісячну доньку залишила під брамою означеної установи роком раніше – у 1903 р. Напередодні події жінка зверталася до сестри-черниці цього закладу з проханням забрати дитину, однак та відмовила, посилаючись на розпорядження Магістрату про те, що їм не можна приймати немовлят без мамок-годувальниць²⁹. За статутом цього закладу жінкам надавалася можливість безкоштовного проживання і харчування до того часу, коли необхідність годувати дитину грудним молоком зникне. Відкритим залишалось питання, чому оскаржена жінка не захотіла оселитися там разом із дитиною, однак у справі воно не обговорювалося.

Законодавчо термін покарання за злочин підкидання дитини передбачав від одного до п’яти років ув’язнення, однак на практиці, як засвідчують проаналізовані справи, суд виносив набагато менші вирокі. На суворість кари впливало декілька чинників, серед них: умови, у яких дитину покинули (одяг немовляти, пора року чи загалом погода), її шанси бути знайденою і врятованою (часто відвідувана людьми місцевість чи відлюдна) та стан здоров’я на час знаходження. Ксеня Васишин, яка 20 грудня 1891 р. залишила сина в лісі поблизу Гуциська (Hucisko), за її вчинок була

²⁶ Під час розслідування з’ясувалося, що жінка завагітніла внаслідок заняття проституцією. Дитину народила в одному зі львівських шпиталів. Станом на час скоєння злочину сину було півтора місяця. Детальніше див.: ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 21 180 [1902 р.], арк. 1–36.

²⁷ Там само, спр. 22 004 [1904 р.], арк. 9.

²⁸ Він був заснований у Львові у 1892 р. з ініціативи Зигмунта Гораздовського, римо-католицького священника і благодійника, канонізованого Католицькою церквою у 2005 р. Метою створення такого будинку організатори проголошували “рятунок дітей і нещасних дівчат, які через упадок стали матерями і мають спокусу позбутися дитини”. Покинуті діти перебували у ньому до 6 чи 7-річного віку, опісля уряд установи намагався надати їм можливість навчання у відповідних виховних закладах або ж у домах окремих опікунів. Детальніше див.: Pawłowicz J. *Bł. ks. Z. Gorazdowski – twórca pierwszego domu samotnej matki* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pawlowicz.opoka.org/gor_matki.htm [час перегляду: 16.03.2016]; S. Dolores Danuta Siuta CSSJ. *Święty Zygmunt Gorazdowski – Apostoł Bożego Miłosierdzia* [Електронний ресурс] // *Folia Historica Cracoviensia*. – Kraków, 2010. – Nr 15/16. – Режим доступу: <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/foiahistoriacracoviensia/article/viewFile/1496/1388> [час перегляду: 15.03.2016].

²⁹ Згадана черниця на ім’я Гіацинда Качмарська (Hyacynda Kaczmarska) свідчила у суді та підтвердила факт такого звернення (ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 21 624 [1903 р.], арк. 13).

засуджена на один рік ув'язнення з постом щотижня. Заледве двомісячне немовля мало дуже невеликі шанси вижити, відтак, покидаючи його в лісі, мати фактично прирікала дитину на смерть. Можливо, її вчинок так і залишився б нікому невідомим, якби не уважність коменданта жандармерії в Бродках Юзефа Барича, куди жінка подалася у пошуках роботи. Саме за його донесенням почалося розслідування, у процесі якого з'ясувалося, що обвинувачена народила дитину наприкінці жовтня, після пологів віддала її Марії Стецько на виховання. 19 грудня, не маючи більше змоги платити годувальниці за її послуги, прийшла до батька дитини Стефана Думича з проханням допомоги. Він, за її словами, “не хотів дитину визнати і тому я вирішила піти шукати службу”. Вночі в дорозі було вітряно і холодно, дитина померла у неї на руках. Не знаючи, що робити з мертвим малям, жінка залишила його в лісі. Натомість розповідь сторони обвинувачення значно відрізнялася. Комендант жандармерії Юзеф Барич свідчив, що на першому проведеному допиті Ксеня подавала іншу версію подій, зокрема у тій частині розповіді, що стосувалася її подорожі до Гуциська. Дитину, за його словами, вона задушила, і зробила це тому, що та “була для неї великим тягарем”³⁰. До того ж в обвинуваченій, окрім померлого маляти, була ще одна незаконно-народжена дитина, віддана на виховання. Така обставина могла служити додатковим підтвердженням “неморальності” підсудної, її непорядного чи розпусного способу життя, і впливати на рішення суду.

Частим поясненням свого злочину обвинувачені називали сором. Молоді жінки нерідко свідчили, що соромилися зізнатися батькам чи кривим у тому, що “дали себе схилити до неморального вчинку”³¹, старші (зазвичай вдови) стидалися власних дітей. 43-річна мати п'ятьох дітей, вдова Єва Радзимінська свою нешлюбну дитину “задушила зі встиду перед власними дітьми, щоби її не ганьбили і не били”³². Інша обвинувачена, 30-річна вдова Маланка Зихайло, народження позашлюбного немовляти приховала “зі встиду перед своїм 13-літнім сином”³³. Додаючи до цього суспільний осуд такої жінки і прогнозоване майбутнє дитини, народженої поза шлюбом, сором часто мотивував їх не лише приховувати вагітність, а й згодом народжувати самим, без будь-якої допомоги.

Такий спосіб народження нерідко виправдовували власним незнанням того, як мала б виглядати ця процедура. Траплялися випадки, коли підозрювані переконували суд, що до пологів не знали про свою вагітність, а дитина з них просто “випала”. Пологи проходили у місцях, прихованих від зайвих очей – на горищі, у stodолі, сінях, хліві тощо. Вибравши такий спосіб народження, матері, на думку обвинувачення, завчасно планували позбутися немовлят. У таких справах убивства дітей обвинувачені вчиняли одразу після пологів. Висновки лікарів, що робили огляд тіл немовлят, констатували причину їхньої смерті найчастіше від удушення. Викриття злочину, зазвичай, відбувалося завдяки уважності оточуючих, які підозрювали жінку у вагітності, але так і не дочекалися народження нею дитини (з подання сільського війта, до прикладу), у результаті випадкового знаходження тіла немовляти або ж самостійного зізнання.

³⁰ ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 16 548 [1892 р.], арк. 7.

³¹ Так, до прикладу, пояснювала свій вчинок 22-річна Юстина Романок, обвинувачена у дітовбивстві в 1889 р. (Там само, спр. 16 041, арк. 5 зв.).

³² Там само, спр. 21 175 [1902 р.], арк. 53.

³³ Там само, спр. 16 546 [1892 р.], арк. 5.

Покарання. Висновки.

Усталену градацію кари за злочини, розглянуті у цьому дослідженні, визначити складно, оскільки вироки суду могли бути дуже різними – від повного виправдання оскаржених до засудження їх на кілька років в'язниці³⁴. Причиною цього, крім різних умов конкретного злочину, найчастіше ставав “людський фактор” – свідчення жінки у суді, її психологічний стан і ставлення до вчиненого, реакція суду на конкретну справу, стратегія захисту тощо. До підстав, якими оперували для пом'якшення кари, належали: занедбане моральне виховання обвинуваченої (наприклад, сирітство чи надмірна бідність батьків, що змусила таку жінку швидко навчитися самій про себе дбати, а відтак пов'язані з такою необхідністю ризику), нужда, розпач, почуття сорому і страх, молодий вік, визнання вини і каяття, а також стан афекту (особливо у випадках вбивств одразу після пологів)³⁵.

Інтерес до родинних стосунків обвинуваченої та її походження, за логікою суду, пояснював те, ким ця людина була чи могла б бути. Часто до кримінальних справ додавали метрики підсудних чи інші документи парафіяльного уряду церкви, вірними якої вони вважалися. Так, до прикладу, оскаржена за дітовбивство 15-річна Анна Ляховська у результаті судового розслідування стала Анною-Глимерією. За довідкою, виданою церковним урядом у Сільці Белзькому, де вона народилася, саме ім'я Глимерія було надано жінці при хрещенні. Анною вона стала “помилково”: так перейменувала свою незаконнонароджену доньку її мати Марія Ляховська³⁶. Тут слід додати, що практика надання незвичних імен незаконнонародженим дітям у тодішній Галичині не була винятковою. Відповідно до сільської традиції вибір імені дитини найчастіше визначався церковним календарем. Народжених у шлюбі називали іменами головних християнських святих, тобто тих святих, котрі у церковному календарі стояли на самому початку під відповідною датою, натомість незаконнонароджених – іменами святих, які подавалися у кінці списку³⁷.

Визначені у розглянутих справах покарання найчастіше передбачали ув'язнення або арешт. За кримінальним кодексом 1852 р. покарання у вигляді позбавлення волі існувало у двох видах: ув'язнення звичайне та ув'язнення тяжке. Основна відмінність між ними полягала у тому, що тяжке ув'язнення супроводжувалося несприятливими умовами відбування покарання, як-от: піст, тверде ліжко, одиночна камера чи темниця³⁸. Найчастіше для оскаржених жінок, чію вину суд визнав, призначені покарання передбачали тяжке ув'язнення, ускладнене постом. Покарання арештом також існу-

³⁴ Найсуворішим у справах, що розглядалися, був вирок обвинуваченої 1872 р. у дітовбивстві Марії Бабік. За свій вчинок жінка була засуджена до повішення, яке згодом замінили на 10 років в'язниці (³⁴ ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 14 181, арк. 9).

³⁵ Натомість до обтяжуючих обставин, що впливали на суворість покарання, могли зарахувати наявність попередніх судимостей чи неправдиві свідчення обвинувачених, факт яких у суді вдалося довести. П'ять років тяжкого ув'язнення у 1888 р. за дітовбивство отримала Євка Гжешук. Термін покарання на тлі схожих справ був чималим. Головною причиною його суворості було те, що жінка звинуватила у причетності до злочину невинних людей. Головною жертвою наклепу стала доглядальниця її дитини Барбара Шпирало, змушена провести у в'язниці 58 днів за вчинок, який не робила (Там само, спр. 15 944, арк. 20).

³⁶ Там само, спр. 22 003 [1904–1905 pp.], арк. 42.

³⁷ Грицак Я. Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців [Електронний ресурс] // *Україна модерна*. – Київ, 2003. – Ч. 8. – Режим доступу: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron.chtyvo.org.ua%2FHrytsak_Yaroslav%2FRuslan_Bohdan_i_Myron.doc [час перегляду: 15.03.2016].

³⁸ Бойко І. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 pp.) // *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. – Львів, 2014. – Вип. 79. – С. 76.

вало у двох видах: арешту звичайного і безумовного. Звичайний арешт позбавляв засудженого лише особистої свободи – без обмежень його в харчуванні за власний кошт, занятті певними видами діяльності. У випадку безумовного арешту покараного позбавляли волі (а також таких пільг, як харчування за власний рахунок), зобов'язували працювати, побачення з рідними надавали лише у присутності наглядача і їхня розмова підлягала контролю³⁹. Невеликі терміни у справах, що стосувалися дітубвиств (на кшталт звичайного арешту), були обгрунтовані провиною “проти безпеки життя”, а саме через те, що обвинувачені не звернулися за необхідною допомогою, належно не приготувалися до пологів.

На думку обвинувачених жінок, справи яких стали предметом цього дослідження, рішення позбутися дитини, зазвичай, трактувалося як вимушений і безальтернативний крок. Їхнє материнство, з одного боку, було свідченням статевого життя поза шлюбом, звично табуйованого, а відтак причиною пов'язаного з таким фактом осуду і відчуття сорому; а з іншого – наявність дитини для самотніх жінок, що працювали (а саме такими були більшість обвинувачених), ставала додатковим економічним навантаженням, найчастіше, на їхню думку, непосильним. Разом із тим, поверховим було б твердження, що народжені діти для жінок, котрі стали об'єктом цієї статті, завжди вважалися небажаними. Чимало з них матерями ставали вперше, отже, мало ймовірно, що така подія була для них звичною чи несуттєвою, в емоційному плані зокрема⁴⁰. Зрештою, для певної частини жінок материнство поза шлюбом могло ставати їхнім власним вибором⁴¹. Обтяжливим його робили конкретні обставини життя, у яких жінки найчастіше залишалися сам на сам із відповідальністю за незаконно народжену дитину.

Список використаної літератури

1. Бойко І. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) // *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. – Львів, 2014. – Вип. 79.
2. Грицак Я. Руслан, Богдан і Мирон: три приклади конструювання ідентичності серед галицьких русино-українців [Електронний ресурс] // *Україна модерна*. – Київ, 2003. – Ч. 8. – Режим доступу: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron.chtyvo.org.ua%2FHrytsak_Yaroslav%2FRuslan_Bohdan_i_Myron.doc.
3. Дністрянський С. *Правне відношення родичів до дітей*. – Львів, 1906.
4. Козицький А., Білостоцький С. *Кримінальний світ старого Львова*. – Львів, 2001.
5. *Цивільне право* / видав С. Дністрянський. – Відень, 1919. – Т. 1.
6. Arnot M., Osborne C. *Gender and crime in modern Europe*. – London: UCL Press, 1999.

³⁹ Бойко І. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) // *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. – Львів, 2014. – Вип. 79. – С. 76.

⁴⁰ Наприклад, свідки у справі Анни Гогош, розпочатій за підозрою у вбивстві свого нешлюбного тримісячного сина Міхала, доводили, що “підсудна тішилася тою дигиною так, якби вона була правого ложа, з чого навіть люди собі з неї насміхалися” (ЦДІАЛ, ф. 152, оп. 2, спр. 18 680 [1898 р.], арк. 16 зв.).

⁴¹ Анна Кульчицька, запідозрена 1897 р. у вбивстві свого немовляти, була матір'ю трьох нешлюбних дітей. Доводячи природну, а не умисну (на чому наполягала сторона обвинувачення) смерть її третього сина при пологах, жінка аргументувала: “Я маю вже третю нешлюбну дитину і ніколи жодній нічого не зробила, – для чого власне цій мала щось робити...” (Там само, спр. 18 160 [1897 р.], арк. 16).

7. D'Cruze S., Jackson L. *Women, crime and justice in England since 1660. Gender and history*. – Basingstoke: Macmillan, 2009.
8. Emsley C. *Crime and Society in England 1750–1900*. – London, 2010.
9. Jackson M. *New-born child murder. Women, illegitimacy and the courts in eighteenth-century England*. – New York, 1996.
10. Kronika. Ankieta w sprawie robotnic chrześcijańskich // *Dziennik Polski*. – 1898. – Nr 116, 118, 122, 125, 131, 132, 140.
11. Pawłowicz J. *Bl. ks. Z. Gorazdowski – twórca pierwszego domu samotnej matki* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pawlowicz.opoka.org/gor_matki.htm.
12. *Podręcznik statystyki Galicji* / pod red. T. Pilata. – Т. 8, cz. 2. – Львів, 1908.
13. S. Dolores Danuta Siuta CSSJ. Święty Zygmunt Gorazdowski – Apostoł Bożego Miłosierdzia [Електронний ресурс] // *Folia Historica Cracoviensia*. – Kraków, 2010. – Nr 15/16. – Режим доступу: <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/foiahistoriacracoviensia/article/viewFile/1496/1388>.
14. Shapiro A-L. *Breaking the codes: female criminality in fin-de-siècle Paris*. – Stanford: Stanford University Press, 1996.

**(UN)WANTED MOTHERHOOD: WOMEN INVOLVED IN CRIMES
AGAINST CHILDREN IN THE EASTERN HALYCHYNA
IN LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES
(based on the materials of Lviv Regional Court)**

Ivanna CHERCHOVYCH

*Institute of Ukrainian Studies under the National I. Krypiakevych Academy of Sciences of Ukraine,
4, Kozelnytska Str., Lviv, 79026, Ukraine, tel. (032) 270-70-22*

Criminal cases against women who were accused of infanticide, exposing children and abortion examined by Lviv Regional Court during 1865–1905 were analyzed in the article. Most of the defendants were young unmarried women who earned their living by wage labour. They witnessed financial difficulties, inability to find work with a child and shame related to the status of unmarried mother to be the most common reasons of crimes. The position of men who were fathers of illegitimate children in examining these criminal cases was mediated. Bigger interest to child's father for the Court occurred when the accused woman insisted on his encouraging or persuading to get rid of unwanted pregnancy or newborn baby. Sentences of Court were quite different – from full acquittal to the conviction to several years in prison – and the most obvious ones depend on the circumstances of each case.

Keywords: women, criminal cases, Eastern Galicia at the second part of the 19th – the beginning of the 20th century.

Стаття надійшла до редколегії 29.05.2016

Прийнята до друку 15.08.2016